

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2014.23.45>

Ewa KULA

Hrabia Dmitrij Andriejewicz Tołstoj (1823–1889) i jego reformatorska działalność oświatowa

Słowa kluczowe: Dmitrij Andriejewicz Tołstoj; minister oświecenia publicznego w Rosji; reformy oświaty w carskiej Rosji.

Wszelkie reformy, nie tylko w Rosji, prawie zawsze są odpowiedzią na różnego rodzaju kryzysy. Jednak dynamika długiego procesu transformacji, rządzącego się własnymi prawami, nie zawsze pokrywa się z sytuacyjnymi „wymogami chwili”. Inaczej mówiąc, opracowanie i podjęcie reform często pozostawia w cieniu okoliczności ich dojrzwania.

Dlatego w niniejszym artykule podjęto, oprócz zaprezentowania sylwetki Dmitrija A. Tołstoja w czasie sprawowania przez niego funkcji ministra oświecenia, także próbę naszkicowania zmian, jakie wprowadził w wyniku reform oświatowych na poszczególnych szczeblach kształcenia, i ich znaczenia dla oświaty rosyjskiej. Wskazano przy tym na pewne okoliczności, które sprawiły, że tak dyskusyjna reforma możliwa była do zaakceptowania przez rząd, a przede wszystkim przez samego cara, gdyż – jak wiadomo – wśród większości zarówno rządzących, jak i całego społeczeństwa, nie cieszyła się popularnością. Jest to o tyle istotne, że w imperium rosyjskim rola państwa w tworzeniu różnych instytucji, w tym także oświatowych, była ogromna: ich powstanie i utrzymanie zależało wyłącznie od państwa.

O reformatorskiej działalności Dmitrija Tołstoja na polu oświaty rosyjskiej pisali autorzy rosyjscy, polscy i anglosascy. W niniejszym artykule uwzględnione zostały stanowiska autorów wypowiadających się jeszcze w epoce trwania imperium rosyjskiego S.V. Roźdestwenskigo¹, piszącego w latach 50. i 60. XX

---

¹ S.V. Roźdestwenskij, *Istoričeskij obzor deätelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvėšeniâ*, Sankt Peterburg 1902.

wieku Szoloma I. Ganielina² oraz współcześnie wypowiadających się autorów anglosaskich, polskich i rosyjskich: Allena Sinela³, Józefa Miąso⁴, Eleny Stafiorowej⁵, Joanny Schiller⁶, Igora A. Christoforova⁷ oraz Inny E. Barykiny⁸. Wykorzystano także rosyjskie słowniki biograficzne⁹ oraz opracowania dziejów Rosji, m.in. Ludwika Bazyłowa¹⁰ i Nicholasa V. Riasanowskiego¹¹. Wykorzystano ponadto źródła archiwalne w postaci raportów ministrów resortu – D. Tołstoja oraz jego następcy Iwana D. Delianova.

Na temat przygotowanej przez D. Tołstoja reformy wypowiadał się pełniący przed Tołstojem funkcję ministra oświecenia publicznego, Aleksander W. Gołownin¹², już jako członek Rady Państwa. Mimo iż w prywatnej korespondencji podkreślał bezcelowość wszelkich zarzutów i polemik, to oficjalnie dość zdecydowanie krytykował przedstawione Radzie projekty¹³. Pisał o D. Tołstoju jako

² Š.I. Ganielin, *Očerki po istorii srednej školy v Rossii vtoroj poloviny XIX veka*, red. N.G. Kazanskoj, Leningrad 1950.

³ A. Sinel, *The classroom and the chancellery: state educational reform In Russia dunder Mount Dmitrij Tolstoj*, Cambridge, Mass., 1973.

⁴ J. Miąso, *Szkolnictwo carskiej Rosji w świetle historiografii amerykańskiej i brytyjskiej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1992, nr 35, s. 115–137.

⁵ E.L. Stafërova, *Obrazovanie i religia v 1860–1870 godah: vzgläd iz ministerstva narodnogo prosvëšeniä*, „Rossijskaä istoriä” 2010, nr 6, s. 70–84.

⁶ J. Schiller, *Universitas rossica. Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863–1917*, Warszawa 2008.

⁷ I.A. Hristoforov, „Aristokratičeskaä” *oppoziciä Velikim reformam. Koniec 1850 – seredina 1870-ch gg.* Moskva „Russkoe Slovo” 2002.

⁸ I.E. Barykina, *Rodstvennoe okruženie gr. D.A. Tolstogo. Materialy dlä biografii ministra*. „Klio”. *Žurnal dlä učenyh*, nr 3 (34), Izd. Nestor, 2006, s. 228–236.

⁹ *Russkij biografičeskij slovar’*, Moskva 1999, s. 62–64.

¹⁰ L. Bazyłow, P. Wiczorkiewicz, *Historia Rosji*, wyd. 4, Wrocław 2005.

¹¹ N.V. Riasanovskij, M.D. Steinberg, *Historia Rosji*, tłum. A. Bednarczyk, T. Tesznar, Kraków 2009.

¹² Aleksander Wasiliewicz Gołownin (1821–1886) kształcił się w latach 1831–1835 w I Gimnazjum w Sankt Petersburgu oraz w liceum w Carskim Siole, które ukończył ze złotym medalem w 1839 r. W 1840 r. wstąpił na służbę do kancelarii cesarzowej Aleksandry Fiodorowny, a w 1843 r. przeszedł do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych jako pełniący obowiązki sekretarza kancelarii ministra. Z powodów rodzinnych zwolniony ze służby w lutym 1848 r., powrócił w listopadzie tego roku jako młodszy urzędnik do specjalnych zadań przy naczelniku Głównego Sztabu Morskiego. Od 1859 r. pracował w Głównym Zarządzie Szkół, a od 1861 r. kierował Ministerstwem Oświecenia Publicznego. Od 6 grudnia 1862 r. do 14 kwietnia 1866 r. minister Oświecenia Publicznego. Od 1870 r. pracował w Departamencie Ekonomii Rady Państwa, a następnie od 1872 – w Departamencie Prawnym. Zmarł w Petersburgu. S.V. Rožděstvenskij, *Istoričeskij obzor deätelnosti Ministerstva*, s. 394–399; D.N. Šilov, *Gosudarstvennye deäteli rossijskoj imperii. Glavy vysszyh i centralnyh učreždenij 1802–1917. Bibliografičeskij spravocnik*, Sankt Peterburg 2002, s. 174–176.

¹³ W końcu 1874 r. A. Gołownin napisał w liście do Borysa Pawłowicza Mansurowa, wówczas członka Rady Państwa Imperium Rosyjskiego: „Wiadomości o zbliżającym się rzekomo zwolnieniu hr. Dmitrija Andriejewicza jest bezpodstawna. Teraz bardziej niż kiedykolwiek cieszy się pełnym zaufaniem i czynione mu zarzuty powodują niezadowolenie publiczne i zwiększają

ministrze oświecenia S.V. Roźdestvenskij, iż nie tylko doprowadził on do końca reformy rozpoczęte przez swojego poprzednika, Aleksandra W. Gołownina, ale także ustanowił nowy kierunek systemu edukacyjnego, który funkcjonował do końca istnienia imperium¹⁴. W czasach radzieckich negatywnie o wartości przedrewolucyjnych szkół rosyjskich wypowiadał się Sz. I. Ganielin, który napisał wprost, że reforma tołstojowska powinna być uznana za największe zło w historii szkół rosyjskich, jedną z najciemniejszych i haniebnych jej stron.

W obronę brał D. Tołstoja m.in. Allen Sinel w pracy poświęconej tołstojowskiemu reformom szkolnym. Uważał, że D. Tołstoj dążył do modernizacji państwa poprzez rozbudowę szkolnictwa i umocnienie nadzoru nad całym systemem edukacyjnym. Oświatę traktował jako szczególnie ważny czynnik stabilizacji wewnętrznej państwa, dlatego dążył do podporządkowania szkolnictwa władzy centralnej¹⁵. Współczesne prace Igora Christofova i Inny Barykiny są bardziej wyważone i w większym stopniu uwzględniają okoliczności polityczne, wpływające na działalność D. Tołstoja.

Dmitrij Andriejewicz Tołstoj został powołany na stanowisko ministra oświecenia publicznego wkrótce po nieudanym zamachu na cara Aleksandra II. Okazało się wtedy, że wielu studentów brało udział w spiskach i tajnych stowarzyszeniach (studenci zrzeszali się w ruchu legalnym i nielegalnym także w latach 70., kiedy środowiska studenckie ogarnął ruch narodnicki). Za jedną z przyczyn tego stanu rzeczy uznano zbyt liberalną politykę oświatową dotychczasowego ministra tegoż resortu, A. Gołownina. W kręgach ministerialnych pojawiały się głosy o konieczności rewizji całego ustawodawstwa oświatowego.

Imperator widział w D. Tołstoju człowieka, który byłby w stanie zapewnić jednolity kierunek przekształceń szkolnictwa i odbudowy nadwyreżonej w zakładach szkolnych religijności¹⁶.

---

zaufanie do ministra. Oskarżany jest za to, że energicznie wprowadza system zatwierdzony przez cesarza, że jest surowy, wymagający, żąda posłuszeństwa, nakłada szerokie wymagania dotyczące egzaminów, usuwa ogromną liczbę nierzetelnych uczniów, prześladowuje nieprawomyślną prasę. A duchowieństwo podporządkowuje rządowi i nie dopuszcza stworzenia opozycji dla władzy świeckiej. Myślę, że te oskarżenia mogą jedynie wzmocnić jego pozycję”. Podaje za: E.L. Stafërova, *A.V. Golovnin i liberalnye reformy w prosvešenii (pierwaâ polovina 1860gg.)*, Moskva 2007, s. 435.

¹⁴ S.V. Roźdestvenskij, *Istoričeskij obzor deâtelnosti Ministerstva*, s. 480.

¹⁵ A. Sinel, *The classroom and the chancellery*, s. 142–143.

¹⁶ Wiosną 1862 r. kierujący ministerstwem oświecenia publicznego A.W. Gołownin zawiadamiał Aleksandra II, że „trzech wychowanków III gimnazjum psociło za ołtarzem, wzięwszy krzyż i Ewangelię, i że planowane jest wydalenie dwóch, a rodzicom trzeciego zalecono zastosowanie kary cielesnej”. W tym zachowaniu wielu współczesnych widziało nie tylko wybrk młodych ludzi, ale złowieszczy symptom ciężkiego kryzysu światopoglądowego, świadectwo upadku religijności w środowisku uczącej się młodzieży. E.L. Stafërova, *Obrazovanie i religia v 1860–1870 godah: vzglâd iz ministerstva narodnogo prosvešeniâ*, „Rossijskaâ istoriâ” 2010, nr 6, s. 70–84.

„Postaram się – powiedział D. Tołstoj – żeby gimnazja nie kształciły młodzieży na ludzi płytkich i aroganckich, wiedzących wszystko i nic, ale na ludzi skromnych i solidnie wykształconych”.

Aleksander Hercen pisał o mianowaniu D. Tołstoja na stanowisko ministra oświaty, że jest to „...krok dalej w rządowy fanatyzm i katkowszczyznę”¹⁷.

1. Dmitrij Andriejewicz Tołstoj – dzieje życia

Dmitrij Andriejewicz Tołstoj pochodził ze starego rodu szlacheckiego¹⁸. Urodził się 1 marca 1823 r. w Moskwie. Jego ojciec, Andriej Stiepanowicz Tołstoj, służył w husarii i znany był z odwagi na polach bitwy w czasie Wojny Ojczyźnianej 1812 r. Zginął jednak w pojedynku w 1830 r. Dmitrij Tołstoj miał wówczas 7 lat. Jego matka wkrótce wyszła za mąż za gubernera, Wasilija Jakowlewicza Wenksterna. Dmitrij, podzielając negatywną reakcję krewnych na to małżeństwo, zerwał z matką wszelkie kontakty i nigdy nie wspominał jej imienia. Sam w przyszłości był wiernym mężem i kochającym ojcem. Jego wychowaniem i edukacją zajął się wuj, Dmitrij Nikołajewicz Tołstoj, stryjeczny brat jego ojca.

Kiedy D.A. Tołstoj skończył 9 lat, wuj oddał go do Instytutu Szlacheckiego przy Uniwersytecie Moskiewskim. Instytut przeznaczony był dla kształcenia synów szlachty prowincjonalnej. Absolwenci mogli kontynuować naukę w Uniwersytecie Moskiewskim lub wstąpić do służby w czynnie 14, 12 i 10 klasy *Tabelli o rangach*. Uczniowie uczyli się w Instytucie do 14. roku życia. Instytut kształcił na wysokim poziomie, wykładali tam bowiem profesorowie uniwersyteccy. W 1836 r. po zakończeniu nauki w Instytucie, dzięki protekcji wuja dostał się do elitarnego Liceum w Carskim Siole, gdzie uzyskał stypendium na naukę¹⁹.

¹⁷ Š. Ganielin, *Očerki po istorii srednej školy*, s. 40.

¹⁸ Ród Tołstojów jest jednym z najbardziej rozgałęzionych rodów szlacheckich w Rosji. Cztery odgałęzienia hrabiowskie to: najstarsza, średnia, młodsza i młodsza bez tytułów (z tej ostatniej pochodził m.in. Dmitrij Iwanowicz Tołstoj (1860–1941), w latach 1909–1918 dyrektor Ermitażu Imperatorskiego). Z najstarszej gałęzi hrabiowskiej pochodził znany rosyjski pisarz Lew Nikołajewicz Tołstoj (1828–1910), niespokrewniony z D. Tołstojem. Dmitrij Andriejewicz Tołstoj pochodził ze średniego odgałęzienia hrabiowskiego.

¹⁹ W carskosielskim Liceum z jednej strony oferowano rzetelną, opartą na dobrych, nowoczesnych wzorcach zachodnich edukację; z drugiej – starano się tam wychowywać lojalnych, wiernych ojczyźnie i prawosławnej religii, „prawdziwych Rosjan”. Program nauczania przyszłych pracowników administracji rządowej kładł duży nacisk na przedmioty „zawodowe”, takie jak prawo (prawoznawstwo, prawo cywilne i karne, historia prawa rzymskiego i rosyjskiego), dyplomacja, ekonomia polityczna, geografia czy statystyka. Intensywny program nauki języków obcych obejmował języki: niemiecki, angielski, francuski oraz łacinę. Liceum nie tylko oferowało dobre wykształcenie w dziedzinie nauk przyrodniczych, lecz również humanistycznych, takich jak etyka, logika, psychologia, literatura i historia. Dyscypliny humanistyczne obejmowała swoista wewnętrzna cenzura, mająca za zadanie zduszenie w zarodku „niekano-

W 1842 r. D. Tołstoj ukończył Liceum ze złotym medalem, będąc znakomicie przygotowanym do służby rządowej. Rozpoczął służbę jako urzędnik VIII klasy w kancelarii carycy²⁰ kierującej instytucjami edukacyjnymi i dobroczynnymi. W 1847 r. przez krótki czas (od 8 maja do 22 września) był „w odstawce”²¹, po czym przeszedł na służbę do departamentu spraw duchownych obcych wyznań, gdzie zajmował stanowisko początkowo urzędnika do zadań specjalnych VI klasy, a następnie wicedyrektora. Czas wolny od pracy poświęcał pracom naukowym. W 1848 r. wydał *Historię finansowych instytucji w Rosji od czasu powstania państwa do śmierci carycy Katarzyny II*. Praca ta została wyróżniona Nagrodą Demidowską Imperatorskiej Akademii Nauk. Za ofiarowanie tej książki cesarzowi autor otrzymał brylantowy pierścień. W tym samym roku powierzono D. Tołstojowi opracowanie historii tzw. obcych wyznań w Rosji. Rezultatem tych zajęć była opublikowana w 1864 r. książka *Le catholicisme Romain en Russie*, za którą autor otrzymał w Uniwersytecie w Lipsku stopień doktora filozofii. W języku rosyjskim praca ta wydana była w 1877 r.²²

Zdolności Tołstoja zwróciły uwagę nie tylko ministra spraw wewnętrznych Dmitrija G. Bibikowa²³ (po opublikowaniu w języku francuskim książki o rzymskim katolicyzmie), ale także jego córki Zofii, która wkrótce w 1853 r. wyszła za D. Tołstoja, dzięki czemu stał się on jednym z najbogatszych ludzi w Rosji, żona wniosła bowiem w posagu 8 tys. dziesięcin ziemi i 2 tys. włościan²⁴.

---

nicznych” myśli, mogących sprowadzić młodą myśl „na manowce”; władze sponsorowały wielu uczniom naukę, wymagając od nich w zamian lojalności. Nauczyciele literatury kładli na przykład przesadny nacisk na klasyczną literaturę francuską, pomijając milczeniem takich współczesnych autorów jak Puszkina, Goethe czy Schiller. Kurs historii powszechnej kończył się na Ludwiku XVI, nie poruszano w ogóle kwestii związanych z rewolucją francuską. W odpowiednim wychowaniu prawosławnego (i „prawomyślnego”) chrześcijanina dopomóc miało nauczanie tak zwanego „prawa bożego”, jednego z najważniejszych i najbardziej podstawowych przedmiotów, z którym uczeń miał ciągłą styczność przez cały okres pobytu w Liceum, to jest przez sześć lat. Naczelną racją nauczania tego przedmiotu, obejmującego studiowanie Biblii, naukę katechizmu i historii Cerkwi, była bez wątpienia, podobnie jak w przypadku historii i literatury, indoktrynacja. T. Stefaniuk, *Danilewski. Panslawizm i wielość cywilizacji*, Lublin 2006, s. 153–159.

²⁰ Żoną cesarza Mikołaja I była Fryderyka Luisa Charlotta Wilhelmina Hohenzollern (1798–1860), księżniczka pruska, po przyjęciu prawosławia Aleksandra Fiodorowna. Jako żona cesarza Mikołaja I była cesarową Rosji od 1825 r. Ū.M. Sokol’skij, *Cari i ministry*, Sankt Petersburg 2002, s. 242.

²¹ Termin „odstawka”, używany w Rosji od XVIII wieku, oznaczał ostateczne zwolnienie ze służby, w przeciwieństwie do terminu „uwolnit”, który oznaczał zwolnienie czasowe lub zwolnienie od części obowiązków.

²² I.E. Barykina, *Rodstvennoe okrużenie gr. D.A. Tolstogo*, s. 228–236; *Russkij biografičeskij slovar’*, Moskwa 1999, s. 62–64.

²³ Dmitrij Gawriłowicz Bibikow (1788–1870), generał rosyjski. Był gubernatorem w Saratowie, Kijowie, Moskwie. W latach 1852–1855 minister spraw wewnętrznych Rosji. Był zwolennikiem przymusowej rusyfikacji Ukrainy. Zob.: Ū.M. Sokol’skij, *Cari i ministry*, s. 368–369.

²⁴ I.E. Barykina, *Rodstvennoe okrużenie gr. D.A. Tolstogo*, s. 228–236.

W tym samym – 1853 – roku mianowany został dyrektorem kancelarii Ministerstwa Morskiego, którym kierował wówczas wielki książę Konstanty Mikołajewicz. W 1860 r., 19 września, hr. D. Tołstoj rozpoczął służbę w Ministerstwie Oświecenia Publicznego jako członek Głównego Zarządu Szkół, a w 1861 r. przez bardzo krótki czas (od 17 listopada do 25 grudnia) przy ministrze hr. Jefimie Wasiliewiczu Putiatinie²⁵ kierował Departamentem Oświecenia Publicznego. Po mianowaniu ministrem A.W. Gołownina, hr. D. Tołstoj był zwolniony na własną prośbę z wszelkich stanowisk w Ministerstwie Oświecenia Publicznego i mianowany został senatorem. W tym czasie zerwał wszelkie kontakty z wychowującym go i wspomagającym wujem, Dmitrijem Nikołajewiczem Tołstojem. Przyczyną takiej decyzji było małżeństwo wuja z kobietą z niskiego stanu. Od lutego 1864 r. czasowo pełnił obowiązki członka rad Towarzystwa Wychowawczego Panien Szlacheckich instytutów Aleksandrowskiego i Jekatierinskiego. Ponadto był członkiem towarzystw naukowych: od 1847 r. – Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, od 1851 r. – Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego, od 1866 r. – członkiem – założycielem Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Historycznego.

Z dniem 9 czerwca 1865 r. D. Tołstoj zajął stanowisko oberprokuratora świątobliwego synodu²⁶. Pojawiały się wówczas opinie, że „sprawa wiary nie była jego życiowym zadaniem, a jedynie dosyć leniwym wypełnianiem obrzędów”. Obecnie naukowcy rosyjscy stwierdzają, że wyobrażenia o oderwaniu D. Tołstoja od środowiska cerkiewnego i drugoplanowości dla niego obowiązków oberprokuratorских „wymagają głębokiej korekty”. Był on o wiele lepiej od swoich poprzedników przygotowany do funkcji oberprokuratora: był wicedyrektorem w Departamencie Spraw Duchownych i Wyznań Obcych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, napisał obszerną naukowo-publicystyczną pracę *Rzymski*

²⁵ Jevfimij Vasil'evič Putiatin (1804–1883), hrabia, minister oświecenia publicznego w Rosji przez 6 miesięcy 1861 r. Od 19 roku życia związany ze służbą wojskową (w 1858 r. otrzymał szarżę admirała). Mimo zdolności dyplomatycznych nie potrafił opanować rozruchów studenckich i w końcu grudnia 1861 r. zwolniony został ze stanowiska ministra, na własną prośbę. L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 78; Ū.M. Sokol'skij, *Cari i ministry*, s. 389.

²⁶ Świątobliwy Synod to powołana w wyniku reform Piotra Wielkiego nowa struktura organizacyjna rosyjskiego Kościoła prawosławnego. Ponieważ władze cerkiewne występowały przeciwko reformom, car po śmierci patriarchy Adriana w 1700 r. nie pozwolił na wybór nowego, likwidując w 1718 r. godność patriarchy. Jego miejsce zajął Świątobliwy Synod, złożony z przedstawicieli wyższego duchowieństwa (z dziesięciu, a następnie dwunastu duchownych). Wyznaczono także świeckiego urzędnika, oberprokuratora Świątobliwego Synodu, którego zadaniem była dbałość o prawidłowe i zgodne z prawem funkcjonowanie tego organu. W praktyce, mimo że imperator nie zyskiwał żadnej władzy w kwestiach wiary, reforma ta umożliwiła rządowi sprawowanie skutecznej kontroli nad organizacją Cerkwi, jej stanem posiadania i polityką. Świątobliwy Synod, a wraz z nim stan dominacji państwa nad Cerkwią, przetrwał do 1917 r. N.V. Riasanovsky, M.D. Steinberg, *Historia Rosji*, s. 239–240; L. Bazyłow, P. Wiczorkiewicz, *Historia Rosji*, s. 145–146.

katolicyzm w Rosji, brał udział w religijnej polemice schyłku lat pięćdziesiątych XIX wieku. Przekazanie, z jego inicjatywy, w lutym 1869 r., spraw unitów w zarząd Ministerstwa Oświecenia Publicznego i aktywne wsparcie dla połączenia chełmskich unitów z prawosławiem świadczyły o głębokim zainteresowaniu stosunkami międzywyznaniowymi i dążeniu do praktycznego wdrożenia idei uformowanych w procesie ich badania²⁷.

2. Tołstojowska reforma rosyjskiego systemu oświaty

Podjmując działalność na stanowisku ministra oświaty, Tołstoj skoncentrował swoją uwagę na systemie szkolnym. Dążył do ograniczenia nauczycielskiej inicjatywy i uprawnień rad pedagogicznych, wzmocnienia autorytarnej władzy dyrektorów, zaostrenia dyscypliny i kontroli. Zaprojektowane przez niego i energicznie przeprowadzone reformy dzieliły się na trzy etapy, obejmujące obszary kształcenia elementarnego, średniego i wyższego. S. Ganielin napisał wprost, że podstawą działalności oświatowej w czasach Tołstoja był ścisły związek ministerstwa z policją i żandarmerią²⁸.

D. Tołstoj podjął działania dotyczące zreformowania systemu oświaty w Rosji wkrótce po reformie szkolnej przeprowadzonej przez swojego poprzednika, ministra A.W. Gołownina. Ten ostatni chciał przede wszystkim wspierać rozwój aktywności umysłowej oraz poprawić poziom kształcenia wszystkich klas, zwłaszcza w zakresie tzw. nauk realnych, od których zależał postęp techniczny i potęga państwa. Ogłoszona przez A. Gołownina *Ustawa gimnazjów i progimnazjów* z 19 listopada 1864 r. dzieliła szkoły średnie w Rosji na gimnazja klasyczne i realne z siedmioletnim kursem kształcenia oraz na progimnazja, w których kształcono według programów czterech niższych klas gimnazjów. Ustawa ta zezwalała na wstęp na uniwersytety tylko absolwentom gimnazjów klasycznych i podniosła udział przedmiotów klasycznych w programach gimnazjalnych do 31,5%, przekraczając poprzedni rekord Rosji – 28,7% za czasów ministra S. Uwarowa²⁹. Gimnazja realne w świetle tej ustawy dawały uprawnienia do kontynuowania kształcenia w wyższych szkołach zawodowych. Zerwano również z zasadą odsuwania niższych warstw społecznych od oświaty. D. Tołstoj poddał tę ustawę rewizji, lecz przepis mówiący o prawie do kształcenia się

²⁷ E.L. Stafërova, *Obrazovanie i religia v 1860–1870 godah*, s. 76.

²⁸ Š. Ganielin, *Očerki po istorii srednej školy*, s. 39.

²⁹ Sergej Semenowicz Uwarov (1786–1855) – w latach 1833–1849 minister oświecenia publicznego w Rosji i jednocześnie, w latach 1818–1855 – prezydent Cesarskiej Akademii Nauk. Autor podstawy ideologicznej rządów mikołajowskich, sformułowanej w słynnej trójjedynnej formule „samodierżawie, prawosławie, narodność”. Zasłużony dla rozwoju uniwersytetów rosyjskich, sprawca powstania Uniwersytetu Petersburskiego. A. Zamostianov, Graf S.S. Uwarov – ministr narodnogo prosvešeniâ. „Narodoe obrazovanie”, http://anguium.narod.ru/200_4.html [stan z 6.11.2014].

dzieci wszystkich stanów został w nowej ustawie z 1871 r. zachowany. Wdrożona jednak została przez niego zasada: szkoła parafialna dla ludu, szkoła realna dla kupców i rzemieślników, gimnazjum klasyczne i uniwersytet dla szlachty. W pierwszej kolejności D. Tołstoj zajął się szkołami średnimi oraz elementarnymi.

Szkoły elementarne były wówczas w Rosji prowadzone przez duchowieństwo prawosławne oraz przez samorządy terytorialne, tzw. ziemstwa³⁰. Poprawę sytuacji w szkołach duchownych Tołstoj rozpoczął od uzyskania zgody Aleksandra II na wydzielenie, w porozumieniu z ministrem finansów, corocznego zasiłku w wysokości 1,5 miliona rubli, co zdaniem Tołstoja było świadectwem „nowej epoki w historii duchownego oświecenia w Rosji, z którą rozpoczyna się odrodzenie zakładów duchowno-naukowych do nowego życia”. Zatwierdzony został następnie 14 maja 1867 r. nowy projekt ustawy seminariów duchownych i szkół. Seminaria duchowne zgodnie z nową ustawą były przeznaczone do przygotowania duchownych rekrutujących się ze wszystkich stanów, a szkoły duchowne – do kształcenia początkowego dzieci duchowieństwa i przygotowania ich do seminariów. W 1869 r., kiedy wydano akt prawny likwidujący dziedziczość i zamkniętość duchowieństwa, dzieci duchownych już nie należały do stanu duchownego, a stanowisko cerkiewne mógł objąć każdy obywatel³¹.

Cerkiew prawosławna prowadziła pod koniec XIX w. tysiące szkół parafialnych, ale na polecenie i za pieniądze państwa. Na początku XX w. 45% wszystkich szkół ludowych w Rosji było szkołami parafialnymi. Jednak ziemstwa zdążyły rozwinąć szeroką działalność w dziedzinie oświaty, ich budżet na potrzeby nauczania początkowego przewyższał sumy asygnowane przez ministerstwo. Ludność popierała szkoły samorządowe, a nauczyciele w tych szkołach mieli wyższe kwalifikacje i byli bardziej postępowi niż w szkołach parafialnych. Obok ludowych szkół elementarnych w latach siedemdziesiątych XIX w. zaczęto tworzyć szkoły początkowe wyższego stopnia z pięcioletnim kursem nauczania, tzw. dwuklasowe szkoły początkowe (pierwsze trzy oddziały nosiły nazwę pierwszej klasy, lata czwarte i piąte nauki – klasy drugiej). Oprócz religii i języka rosyjskiego uczono w nich arytmetyki, geografii, historii, przyrodoznawstwa, fizyki elementarnej, rysunku i kreślenia³².

³⁰ W 1864 r. rząd carski zatwierdził samorząd terytorialny zwany ziemstwami, którym przyznano prawo zaspokajania potrzeb kulturalno-ekonomicznych ludności (opieka lekarska, szkolnictwo, pożarnictwo, naprawa dróg komunalnych itp.). Ale czyniąc zadość żądaniom mas, rząd carski zezwolił na działalność samorządu ziemskiego tylko w 34 guberniach Rosji europejskiej. Nie przyznał natomiast prawa działalności ziemstw na Kaukazie, w Polsce, w guberniach nadbałtyckich, na Litwie, na Białorusi i na prawobrzeżnej Ukrainie. N.K. Gonczarow, *Oświata i wychowanie w Rosji na początku drugiej połowy XIX w.*, [w:] *Historia wychowania*, t. 2, pod red. Ł. Kurdybachy, Warszawa 1967, s. 634.

³¹ B. Jegorow, *Oblicza Rosji. Szkice z historii kultury rosyjskiej XIX wieku*, Gdańsk 2002, s. 64.

³² N.K. Gonczarow, *Oświata i wychowanie w Rosji na początku drugiej połowy XIX w.*, s. 634–644.

Jednym z ważniejszych posunięć reakcyjnej polityki była reforma gimnazjalna i wprowadzenie obowiązkowego nauczania języków starożytnych. Zgodnie z *Ustawą gimnazjów i progimnazjów Ministerstwa Oświecenia Publicznego* z 31 czerwca 1871 r., celem gimnazjów miało być przygotowywanie do wstępu na uniwersytety i do innych wyższych uczelni. Paragraf 130 głosił, że tylko uczniowie, którzy ukończyli pełny kurs gimnazjum, lub mają świadectwo poświadczające znajomość pełnego jego programu, mają prawo wstępu do uniwersytetów.

Podstawą nauczania gimnazjalnego stały się języki klasyczne, zwłaszcza greka, w nawiązaniu do tradycji Bizancjum, które zajmowały 41% ogółu zajęć szkolnych tygodniowo (w czasach ministra A. Gołownina, jak wspomniano wyżej, przedmioty te obejmowały 31,5% godzin lekcyjnych). Przedmioty takie, jak łacina, greka i matematyka, jako apolityczne, gwarantowały – zdaniem D. Tołstoja – ukształtowanie kolejnych pokoleń, dawały bowiem podstawy gruntownego wykształcenia i wychowania moralnego.

Inicjatorem tych zmian był Michaił Nikiforowicz Katkow³³, profesor i publicysta, od 1851 r. redaktor „Moskowskich Wiedomości”, potem „Russkogo Wiestnika”, które to pismo skupiało intelektualną elitę okcydentalistów. Od lat sześćdziesiątych stawał się bardzo wpływowym publicystą. To z jego poręki D. Tołstoj został oberprokuratorem św. Synodu, potem ministrem oświecenia (syn D. Tołstoja był zięciem M. Katkowa). M. Katkow opowiadał się za klasycznym systemem kształcenia z pierwszeństwem nauki języków starożytnych, uważał bowiem, że wychowanie na przykładach starożytnej literatury było w stanie wytworzyć poczucie obywatelskie wśród młodego pokolenia. Poglądy M. Katkowa w latach sześćdziesiątych ewoluowały tak, iż niebawem ostro zaatakował on ustawę uniwersytecką z 1863 r., której był obrońcą w chwili jej powstawania. Andrzej Walicki podkreślił, że w ideologicznej ewolucji M. Katkowa były co najmniej trzy etapy: w początkach swej kariery był liberalnym okcydentalistą typu anglofilskiego, powstanie 1863 roku przeobraziło go w tubę szowinistycznego nacjonalizmu, a jeszcze później rozwój ruchu rewolucyjnego w Rosji przekształcił go w twardogłowego reakcjonistę, rzecznika reakcyjnych kontrreform Aleksandra III³⁴.

³³ Michaił Nikiforowicz Katkow (181–1887) – znany rosyjski publicysta. Po studiach na Uniwersytecie Moskiewskim kształcił się w latach 1839–1842 we Francji, Belgii oraz na Uniwersytecie Berlińskim. W 1845 r. został adiunktem na katedrze filozofii Uniwersytetu Moskiewskiego. W 1851 r. objął redakcję „Moskowskich Wiedomości”, a w 1856 r. – „Russkogo Wiestnika”. skupiającego intelektualną elitę okcydentalistów. W latach sześćdziesiątych był coraz bardziej wpływowym publicystą. Z powodu publikacji zamieszczanych na łamach „Moskowskich Wiedomości” odszedł ze stanowiska ministra oświecenia publicznego A.W. Gołownin i Aleksandr P. Nikolay, minister sprawiedliwości Dmitrij N. Nabokow i inni, a także wielu gubernatorów, kuratorów okręgów naukowych i burmistrzów. *Katkov Michaił Nikiforowicz*, *Biografičeskij slovar'*, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/biograf2/6775> [stan z 4.11.2014]; J. Schiller, *Universitas rossica*, s. 115.

³⁴ A. Walicki, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu*, Warszawa 1995, s. 55.

Reforma oświaty, którą przygotował D. Tołstoj, była jedną z tzw. wielkich reform, jakie zostały wdrożone w czasach panowania cesarza Aleksandra II. Jej zasadnicze znaczenie polegało na tym, że Rosja zdecydowanie weszła na drogę wytyczoną przez cywilizację europejską. Z tego powodu reforma oświaty, wprowadzająca sprawdzone w Europie zasady i treści kształcenia, jest jedną z ważniejszych wśród wspomnianych „wielkich reform”³⁵. Mimo pojawiających się w prasie argumentów podnoszących polityczne i edukacyjne niedociągnięcia systemu klasycznego, D. Tołstoj zmierzał do likwidacji kształcenia realnego na poziomie gimnazjalnym. Jego zdaniem, kierunek realny służył rozpowszechnieniu nihilizmu i materializmu, dlatego podkreślał konieczność sprowadzenia przedmiotów matematyczno-przyrodniczych do niezbędnego minimum. W rezultacie reformy z lat 1871–1872 gimnazjami nazwano wyłącznie gimnazja klasyczne z dwoma językami klasycznymi, natomiast gimnazja realne, które w świetle przepisów wcześniejszej ustawy z 1864 r. nie dawały uprawnień do studiów uniwersyteckich, lecz wyłącznie w szkołach wyższych o profilu zawodowym, jako niezastępujące na miano gimnazjów zostały przekształcone w szkoły realne. Ich zadaniem było odciąć wyposażenie młodzieży w wiedzę techniczną oraz umiejętności praktyczne³⁶.

Większość społeczeństwa rosyjskiego przyjęła tę zmianę dosłownie, widząc w niej jedynie walkę dwóch systemów kształcenia. W przeciwieństwie do swojego poprzednika, ministra A. Gołownina, który poddał projekt reformy 1864 r. pod dyskusję społeczną, zmiany, jakie wprowadzał D. Tołstoj, konsultował w wąskim kręgu wybranych specjalistów i członków rządu. Doszło w rezultacie do tego, że za językiem łacińskim i greckim w proponowanym wymiarze opowiadały się osoby, które nie miały w tej kwestii żadnego rozeznania, nie miały nawet minimalnego klasycznego wykształcenia – należeli do nich na przykład zasłużeni generałowie. Byli to ludzie głęboko oddani tronowi i ojczyźnie i nie mający przy tym żadnych ukrytych, niegodnych zamiarów. Zadanie obrony nowego systemu szkolnego przed opinią publiczną wziął na siebie publicysta M.N. Katkow w publikacjach na łamach „Moskowskich Wiedomości”. Przeciw reformom opowiadały się tak wpływowe pisma, jak „Gołos” i „Sankt Peterburgskije Wiedomości”.

Klasycyzm w zbyt małym stopniu odpowiadał na potrzeby rozwijającej się rosyjskiej gospodarki, przeżywającej niedostatek wykwalifikowanego personelu technicznego i inżynierskiego. Tak przygotowanej reformie szkolnictwa śred-

³⁵ G.P. Izmesteva, *Klassičeskoe obrazovanie v istorii Rossii XIX veka*, Moskva 2003, s. 230.

³⁶ W artykule zamieszczonym w 1867 r. w „Żurnale Ministerstwa Narodnogo Prosvieszczenija” D. Tołstoj wyjaśniał, że wykształcenie, jakie daje gimnazjum klasyczne, jest potrzebne wyższym, zamożniejszym klasom społecznym. Dla większości społeczeństwa niedostępne jest zarówno gimnazjum klasyczne, jak i gimnazjum realne. Potrzebne są im szkoły rzemieślnicze, zawodowe. Brak takich szkół powoduje pojawienie się w gimnazjach niepożądanych elementów, tj. dzieci mieszczan, żołnierzy i chłopów. Š. Ganielin, *Očerki po istorii srednej školy*, s. 43.

niego sprzeciwiali się nawet publicyści konserwatywni. Zwolennicy klasycyzmu byli również przeciwko projektowi reform, zwracając uwagę na znaczne ograniczenie w programie kształcenia nauk przyrodniczych kosztem dramatycznego wzrostu wymiaru nauczania języków klasycznych. Na posiedzeniu Rady Państwa w dyskusji większość członków przeciwna była projektowi. Jednak 30 czerwca 1871 r. Aleksander II zatwierdził projekt Tołstoja.

W 1871 r., tj. w roku przekształcenia gimnazjów i progimnazjów do wymagań nowej ustawy, było w Rosji 158 gimnazjów i progimnazjów, w tej liczbie realnych gimnazjów było 12 i jedno realne progimnazjum.

Liczba klasycznych gimnazjów i progimnazjów wzrosła w pierwszych 10 latach od wprowadzenia reformy o 75. Klasy przygotowawcze zorganizowane zostały przy prawie wszystkich szkołach średnich (213 na ogólną liczbę 220 szkół). Zdecydowanie wzrosła też liczba klas równoległych, których najwięcej było w okręgach naukowych: warszawskim – 66, moskiewskim – 63, kijowskim – 56, petersburskim – 43, dorpacskim – 41³⁷.

Liczba uczniów wzrosła w ciągu 10 lat od reformy o 26 191 osób, tj. o 66,2%³⁸.

Rosła wprawdzie sieć gimnazjów i progimnazjów, wzrastała liczba uczącej się w nich młodzieży, jednak istotnym celem tej reformy gimnazjalnej było ograniczenie kształcenia uniwersyteckiego. Nie cieszyło się ono od 1848 r. życzliwością władzy, a wcześniejsze próby ograniczania liczby studentów w uniwersytetach pozostawiły w świadomości urzędników ogólne wrażenie, że uniwersytety były ośrodkami zamieszek politycznych. Niepokoje i rozruchy 1862 r. wrażenie to spotęgowały.

W wyniku inspekcji szkół w Królestwie Polskim przez ministra Dmitrija A. Tołstoja zdecydowano, aby odebrać naczelnikom dyrekcji naukowych (powołanym w 1864 r.) prawo powoływania nauczycieli w gimnazjach, dam klasowych i nauczycielek w gimnazjach żeńskich, ustalania wysokości opłaty za naukę języków obcych, usuwania uczniów i uczennic z gimnazjów, a sprawy te pozostawić do decyzji kuratorów³⁹.

Działania reformatorskie wobec szkolnictwa średniego były skuteczne, ponieważ, zdaniem współczesnego historyka rosyjskiego Igora A. Christoforova, zbiegły się z innym problemem. Problemem tym była pilna potrzeba zwiększenia liczebności armii, a szczególnie składu osobowego oficerów i poziomu ich wykształcenia. Wymagało to skierowania uwagi na przygotowanie młodych lu-

³⁷ *Obzor deâtelnosti Ministerstva narodnogo prosvešeniâ za 1879, 1880 i 1881 gody (Izvlèčenie iz vsepoddannejšago otčeta Ministra narodnogo prosvešeniâ)*, Sankt Petersburg 1887, s. 58–59.

³⁸ Tamże, s. 68.

³⁹ *Raport ministra Oświecenia Publicznego hr. Dymitra Tołstoja z inspekcji szkół w Okręgu Naukowym Warszawskim w 1868 r.*, [w:] *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870. Materiały źródłowe*, wyb., wstęp i oprac. K. Poznański, Warszawa 1993, s. 285.

dzi do służby wojskowej. Proponowana reforma gimnazjów i uniwersytetów miała na względzie dwa cele: z jednej strony ograniczała wstęp do uniwersytetów, z drugiej – zmuszała niedouczone gimnazjalistów oraz wychowanków innych szkół, którzy nie zdali egzaminów, do wstąpienia do służby wojskowej i zasilenia szeregów armii, w której brakowało oficerów. Gdyby rzeczywiście chodziło o reformę szkół średnich, której celem byłoby udoskonalenie oświaty, należałoby zacząć od wzmocnienia stanu akademickiego oraz od przygotowania nauczycieli. Ponieważ jednak ustawa ogłoszona została zanim przygotowano nauczycieli do jej realizacji, kiedy reforma, mająca na celu wychowanie całego pokolenia, wybuchła niespodziewanie, należy sądzić, że języki klasyczne wybrane zostały tylko jako jeden ze sposobów, bardziej przyzwoity niż inne, do utrudnienia w dostępie do wyższego wykształcenia i ograniczenia liczby studentów w uniwersytetach⁴⁰. Pokolenie, które dążyło do upadku caratu, wychowało się w szkole, której podwaliny założył Dmitrij Tołstoj. Szukał on oświaty bezpiecznej, czyli „ognia, który by nie palił”, w systemie studiów zwanym klasycznym. Przyrodoznawstwo, według niego, rodziło materializm, z materializmu powstawał nihilizm. Dla bezpieczeństwa państwa usunął ze szkół ogólnokształcących nauki przyrodnicze, gdyż według jego opinii „sprawa wyboru między językami starożytnymi, jako podstawą dalszej edukacji narodowej, a wszelkim innym sposobem edukacji to sprawa wyboru między moralnym a materialistycznym kierunkiem oświaty i wychowania”⁴¹. W celu wzmocnienia reformy programowej szkolnictwa średniego D. Tołstoj ograniczył rolę rad pedagogicznych w gimnazjach, dokonał rewizji bibliotek szkolnych, zapoczątkował rusyfikację szkolnictwa polskiego, baszkirskiego, tatarskiego i kirgiskiego, wprowadził kontrolę życia pozaszkolnego młodzieży (zwłaszcza w okręgach: warszawskim, wileńskim i kijowskim), w 1879 r. wprowadził „wilcze bilety” dla uczniów gimnazjów, zakazał wreszcie publikowania artykułów krytykujących jego politykę⁴².

Rola tej reformy w kształtowaniu rosyjskiego systemu kształcenia gimnazjalnego w ogóle i rosyjskiej tradycji matematycznej w szczególności, jak również osobista rola hr. D. Tołstoja w jej realizacji pozostawała niedoceniona ze względów ideologicznych. Reputacja twardego konserwatysty, którą minister D. Tołstoj miał w środowiskach postępowych jeszcze za życia, tym bardziej nie mogła się przyczynić do obiektywnej oceny jego działalności w badaniach historycznych okresu sowieckiego.

⁴⁰ I.A. Hristoforov, „*Aristokratičeskaja*” *oppoziciâ Velikim reformam. Koniec 1850 – seredina 1870-ch gg.* Moskva „Russkoe Slovo” 2002, s. 235–257.

⁴¹ J. Kucharzewski, *Od białego caratu do czerwonego*, t. 3: *Lata przelomu: Romanow, Pugaczow czy Pestel*, pod red. naukową A. Szwarcza i P. Wieczorkiewicza, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 235.

⁴² J. Miąso, *Szkolnictwo carskiej Rosji w świetle historiografii*, s. 130.

W czasie ministerium D. Tołstoja utworzony został Orenburski Okręg Naukowy, otwarto 60 męskich seminariów nauczycielskich dla przygotowania nauczycieli szkół elementarnych, Rosyjskie Seminarium Filozoficzne w Lipsku w celu przygotowania nauczycieli języków klasycznych, za jego zgodą zorganizowano wyższe kursy żeńskie w Petersburgu, Moskwie, Kazaniu i Kijowie⁴³. Otwarto szereg instytutów naukowych, m.in. Instytut Archeologiczny w Petersburgu. Wśród jego osiągnięć Rosjanie wymieniają otwarcie Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego w 1869 r. Jako jeden z pierwszych D. Tołstoj poruszył kwestię utworzenia uniwersytetu na Syberii – dzięki temu powstał w 1878 r. Uniwersytet w Tomsku, który był pierwszą instytucją szkolnictwa wyższego w azjatyckiej części Rosji.

Najwyraźniej w oczach rosyjskiego społeczeństwa nad wadami w działalności publicznej D. Tołstoja przeważały pozytywne rzeczy, które udało mu się zrobić.

W 1880 r. Aleksander II zmuszony był zwolnić z obu stanowisk D. Tołstoja, znienawidzonego jako twórcy bezdusznego, klasycznego systemu nauczania w gimnazjach. Ale dzieło Tołstoja nie znikło, bowiem ministrem edukacji został Andriej Aleksandrowicz Saburov⁴⁴, a na czele Świętego Synodu stał Konstantin Piotrowicz Pobiedonoscew⁴⁵, obaj wieloletni zwolennicy Dmitrija Tołstoja. Gimnazjum klasyczne przetrwało aż do czasów panowania cesarza Mikołaja II, sprawującego swą władzę w Rosji od 1894 r. Zlikwidowano wtedy nauczanie języka greckiego w gimnazjach i znacznie ograniczono wymiar godzin przeznaczonych na język łaciński. W 1902 r. ujednolicono program pierwszych dwóch klas gimnazjów klasycznych i szkół realnych.

Summary

Count Dmitry Andreyevich Tolstoy (1823–1889) and His Reformist Educational Activities

This paper presents the silhouette of the minister of Public Enlightenment in Russia, Dmitry A. Tolstoy, between 1866 and 1880, that is, while he held office in said ministry. Additionally, it provides an outline of ministerial changes executed by Tolstoy reforming various levels of education, and subsequently, it attempts to unravel their significance for the Russian education system. Fur-

⁴³ *Izvēčenie iz vsepoddannejšago otčeta Ministra narodnogo prosvešeniâ za 1871 god*, Sankt Petersburg 1873, s. 5–19.

⁴⁴ Andrej Aleksandrovič Saburov służył w Ministerstwie Sprawiedliwości. Od 1880 do 1881 r. był ministrem oświecenia publicznego. Zwolniony został ze stanowiska po spoliczkowaniu go przez studenta podczas uroczystości w Uniwersytecie Petersburskim. Ū.M. Sokol'skij, *Cari i ministry*, s. 390.

⁴⁵ Konstantin Piotrowicz Pobiedonoscew (1827–1907) – profesor prawa cywilnego w Uniwersytecie Moskiewskim. Od 1868 r. senator, a od 1872 r. członek Rady Państwa. Šilov D.N., *Gosudarstvennyye deâteli rossijskoj imperii*, s. 580–591.

thermore, certain circumstances which made the government, and the Tsar himself accept these debatable reforms, despite their indisputable lack of support, both from the Tsar as well as from the society, have been indicated herein. In accordance with the Ministry of Public Enlightenment Gymnasium and Progymnasium Act of June 31, 1871, the goal of junior high schools was to prepare students for university or college level education. Classical languages would become the basis of secondary school teaching, therefore they constituted as much as 41% of weekly curriculum. The Act had been announced even before the teachers were prepared to carry it out; the reform aimed at educating entire generations was introduced unexpectedly. What is more, it is believed that classical languages had been chosen as one of ways to dissuade people from pursuing higher education, thus such curriculum was to reduce the number of students in universities.

Keywords: Dmitry Andreyevich Tolstoy; minister of Public Enlightenment in Russia; educational reforms in Tsarist Russia.